

Alföldy Géza: Római társadalomtörténet
Pytheas Kiadó, Budapest, 1996, 160 old.

Az 1965-ben az NSZK-ba emigrált, s a római történelem legelismertebb kutatójának számító Alföldy Géza *Römische Sozialgeschichte* című, 1975-ben megjelent munkája a római birodalom társadalomtörténetének egyik legfontosabb alapművévé vált, ám a szerző magyar származása és könyve nemzetközi sikere ellenére, jóllehet angol, francia, olasz, spanyol, portugál, görög és lengyel nyelvekre is lefordították, Magyarországon — több ok miatt is — mindeddig nem jelenhetett meg. A több mint húsz év után most végre magyarul is megjelenő könyv fordítását elvégző Borhy László szerint a magyar kiadást késleltető okok között elsősorban a marxista-leninista történetírásnak az ókori társadalmakról vallott szemléletmódbeli különbségét és a társadalomtörténethez alapvetően más hozzáállása említhető, amely nem tűrte meg a hazai egyetemi oktatásban az „osztályharcos szemléletől” eltérő, másfajta közelítést. Alföldy Géza széles forrásismeretre támaszkodva nemcsak cáfolja e történelemszemlélet tarthatatlanságát, hanem arra is rávilágít, hogy milyen lehetőségek voltak a „rabszolgatartónak” kiáltott Imperium Romanum időszakában akár a rabszolgáknak is a társadalmi felemelkedésre, még egészen az államirányítás szintjeire is. Egy ilyen munkának hosszú ideig nem lehetett helye a hazai egyetemi tankönyvek és jegyzetek sorában. A magyarországi megjelenést hátráltató másik okot Borhy László a magyarra fordítás nehézségeiben látja, mert a marxista „szakterminológiától” eltérő, teljesen új fogalmi nyelv kialakítása vált szükségessé, hogy egy társadalom bonyolult, összetett belső viszonyrendszerait, változásait pontosan be lehessen mutatni.

A könyv a római történelem általánosan elfogadott nagyobb korszakai szerinti tagolásban hét fejezetben követi végig a társada-

lom változásait a városállami léttől egészen az Imperium Romanum széthullásáig.

Az első fejezet, *A korarómai társadalom* (12–21. old.), mely Róma kezdeti időszakával foglalkozik, cáfolja a Romulus általi városalapítás toposzát, bemutatja a korai időszak intézményrendszerének és uralmi formájának, társadalmi viszonyainak etruszk modell alapján történt kialakulását, melyek a királyság bukása után is hosszú ideig fennmaradtak. Mindössze annyi történt, hogy azt a feladatkört, amelyet a király gyakorolt (hadvezér, bíró, főpap, stb.), az előkelők felosztották maguk között. A korszak archaikus társadalmi rendjének legfőbb jellegzetességként az erős horizontális tagolódást, a vérokonszágon alapuló nemzetségi szerveződést tekinti, melynek alapja a gazdasági, társadalmi és kultikus egységet jelentő család volt. A családok alkotta nemzetségek a *curia*ekben egyesültek (30 volt), a *curiák* pedig három *tribus*t alkottak (1 *tribus* = 10 *curia*). A három *tribus* etruszk neve (Titius, Ramnes, Luceres) egyértelműen mutatja a korarómai társadalmi rend kialakulásában játszott etruszk szerepet. A királyság intézményének bukását követően létrejövő *plebs* mint önálló réteg, azonban már nem etruszk, hanem specifikusan római berendezkedés volt. A szerző egyértelműen bizonyítja, hogy tévedés a *plebs*et egyszerűen a patrícius vezető réteg klienseivel azonosítani. Ez utóbbiak — a *plebs* egy részével szemben — túlnyomórészt paraszti réteget jelentettek, míg a *plebs* mint egységes, zárt rend, feltehetően egy inkább városias réteg közreműködése, kezdeményezése révén alakult ki.

A második fejezet (22–34. old.) a hódítások kezdetétől a második pun háborúig terjedő időszak társadalmi változásait tárgyalja, a korszakot meghatározó patrícius-plebejus küzdelmeket, melyek nyomán, a széleskörű reformintézkedések következté-

ben a korábbi archaikus társadalomszerkezet teljesen felbomlott, helyét új társadalmi struktúra váltotta fel. A *tribusok*, melyek a népgyűlés alapjául szolgáltak, területi szerveződésűek lettek, a plebejusok vezető rétege és a patríciusok között kiegyenlítődés ment végbe, ami új vezetőréteg létrejöttét eredményezte, megvalósult a *plebs* politikai egyenjogúsága és eltörölték az adórszolgátságot. Ezek a társadalomtörténeti változások időben szorosan összekapcsolódtak Róma uralmának Itáliára történő kiterjesztésével. A sikeres expanzió amelllett, hogy mélyreható változást indukált a társadalomszerkezetben, egyúttal a korábbinál sokkal erősebben differenciálta is azt. A *plebs* politikai győzelme nem volt egyéb, mint azoknak a vezető plebejus csoportoknak a győzelme, akik arra törekedtek, hogy a vezető rétegbe integrálódjanak. Soha nem az arisztokrata uralom megszüntetésére törekedtek, hanem arra, hogy ebből az uralomból részesüljenek. Az i.e. III. századra így létrejött új római arisztokrácia elegendő erővel rendelkezett ahhoz, hogy uralmi rendszerében mind a római társadalom különböző rétegeit, mind pedig Itáliát a maga politikai, társadalmi és kulturális sokszínűségében össze tudja fogni és a Karthágó ellen viselt nagy háborúkból győztes nagyhatalomként kerüljön ki.

A harmadik fejezetben (35–47. old.) a Földközi-tenger medencéjének meghódításával együtt járó gyors és mélyreható társadalmi változásokról olvashatunk, melyek igen hamar súlyos, korábban elképzelhetetlen konfliktusok kirobbanásához vezettek. A rabszolgaerővel termelő nagybirtok kialakulása az itáliai parasztság hanyatlását eredményezte, kialakult továbbá egy új, vagyonos társadalmi réteg, a lovagrend, gyors ütemben növekedett a városi nincstelenség és a rabszolgák aránya. A kiéleződő konfliktusokban bonyolult és összetett érdekek mentén formálódtak ki a különböző frontok: egyrészt a különböző hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és az uralmon lévő réteg között, másrészt pedig a vezető rétegen belül egyes

csoportok között húzódtak. Az ellentétek végül a polgárháborúkhoz vezettek, s e folyamatban maga a köztársaság is felőrlődött.

A könyv külön fejezetet szentel (48–63. old.) a köztársaság válságkorszakának, s e korszak társadalomtörténetének, különös tekintettel a számos különböző társadalmi mozgalomra és konfliktusra. A szerző ezeket négy fő típusba sorolja: 1.) rabszolgafelkelések, 2.) a provinciális lakosságnak a római uralommal szemben tanúsított ellenállása, 3.) az italicusok Róma ellen vívott küzdelmei, 4.) a római polgárságon belül a különféle érdekcsoportok közötti küzdelmek a politikai hatalom megszerzéséért. Álláspontja szerint egyedül a rabszolgafelkelések esetében lehet világosan elkülönülő és szembenálló társadalmi frontokról beszélni, a többi konfliktustípusnál a legkülönfélébb társadalmi csoportok részvételével kell számolni. A fejezet részletesen elemzi s bemutatja mindegyik fő konfliktustípust, és az ezeken belül megrajzolható lényegi különbségeket. A válság eszkalálódása szempontjából Alföldy Géza a Marius-féle hadseregreformot tartja meghatározónak, melynek következtében nincstelen polgárok sokasága özönlött a hadseregbe, ami megteremtette annak előfeltételét, hogy a konfliktusok reguláris seregekkel vívott polgárháborúkhoz vezessenek. A nyílt összeütközések korában a tulajdont és a politikai vezető szerepet gyorsan meg lehetett szerezni, de ugyanolyan gyorsan el is lehetett veszíteni. A polgárháborúkban a legtöbb társadalmi réteg erősen megtizedelődtött, illetve ezzel párhuzamosan új elemekkel egészült ki. Összességében a korszakot sokféle irányú, felgyorsult társadalmi mozgás jellemzi, ahol a különböző rétegek összetétele újra és újra megváltozott, de teljesen új társadalmi rend nem alakult ki. A társadalom szerkezete nem változott meg gyökeresen, csak módosult. Csupán a politikai rendszer alakult át, amely a római társadalmat összetartotta. A késő köztársaságkor konfliktusaitól az út kényszerűen a politikai rendszer egyeduralom formájában történő megszilárdulásához vezetett.

A kötet legterjedelmesebb 5. fejezete (64–99. old.) a principatus korának társadalmi rendjét tárgyalja. A császári monarchia létrejöttével az egyes társadalmi rétegek pozíciói és funkciói másként határozódtak meg, mint korábban, másrészt a provinciálisok integrálódtak a római állami- és társadalmi rendhez, ami a birodalom lakosságának széleskörű asszimilációját és nagyobb létszámú, immár birodalmi arisztokrácia kialakulását eredményezte. A kor valamennyi átalakulási folyamata azonban a hagyományos, rendekre és rétegekre tagolódó rendszer keretein belül ment végbe. Ez a kontinuitás elsősorban a római gazdasági rendszer természetéből adódott, amely a köztársaságból a császárságba való átmenet során alig változott, ennek következtében a társadalmi hierarchia is állandó maradt. A monarchia ahelyett, hogy a társadalmi rendet alapjaiban megváltoztatta volna, inkább csak megerősítette.

A birodalom 3. századi válságával összefüggő társadalmi átalakulásnak szintén külön fejezetet szentel a szerző (100–114. old.), amit összekapcsol a válságjelenségek számbavételével, okainak bemutatásával. Ezt az időszakot a társadalom szerkezetében újra mélyreható változásokat előidéző korszaknak tekint. Egyes kiváltságos társadalmi rétegek hatalmi állása és gazdasági helyzete megrendült, és a *honestiores* rendjeinek korábban egyértelmű hierarchikus rendszere inogni kezdett, másrészt kezdett kialakulni a személyi szabadság állam és a hatalmasok részéről erősödő korlátozása révén a korábban erősen differenciálódott alsó réteg helyett a viszonylag homogén *humiliores* újfajta rétege. Jelentőssé vált a hadsereg politikai, hatalmi térnyerése, lecsökkent a rabszolgaság mértéke, s a colonus-rendszer révén megindult a parasztság tömegesebb kötődése a nagybirtokhoz. A principatusból a dominatusba történő fokozatos átalakulás azzal a következménnyel is járt, hogy a császári kormányzat egyre nagyobb mértékben vette igénybe a decuriók anyagi forrásait, ami e réteg válságához és a városi élet illetve társa-

dalom általános hanyatlásához vezetett. A szerző az Imperium Romanum válságát belső és külső okok összehatásában látja: a barbár betörések olyan időpontban érték a birodalmat, amikor annak belső gyengesége mélyülni kezdett, és olyan erővel érték el a birodalmat, amellyel szemben Róma belső struktúrái csak kevéssé bizonyultak ellenállóképesnek. Ez az ellentmondás egyértelműen megmutatkozott abban, hogy az Imperiumnak éppen a szűnni nem akaró és veszedelmes barbár támadások idején lett volna szüksége a korábbinál több katonára, ellátásukhoz a korábbihoz képest több pénzre és több termékre, mindezek előállításához pedig minden korábbinál több munkaerőre, ugyanakkor azonban csak kevesebb gazdasági erőt és szűkösebb termelőerőt tudott mozgósítani, mint korábban. Mindez az eddigi rendszer labilitását és átalakulását idézte elő.

A könyv utolsó, hetedik fejezete (115–132. old.) a későrómai társadalommal és a Nyugatrómai Birodalom bukásával foglalkozik. A szerző megállapítása szerint a késői császárság társadalmi viszonyai azokon a struktúrákon alapultak, amelyek a 3. századi válságkorszakban alakultak ki, ennek az átalakulási folyamatnak voltak a szerves folytatásai, s ez lett az alapja az „őrkorból” a „középkorba” való átmenetnek is, amelyben a Nyugatrómai Birodalom széthullása csak abban az értelemben jelentett választóvonalat, hogy ezáltal nyugaton a római társadalom politikai kerete megszűnt létezni. A társadalmi fejlődés kontinuitása mindenképp abból adódott, hogy a gazdasági feltételek, amelyek a 3. századi válság idején újonnan alakultak ki, alapvetően nem változtak meg, sőt a hunok nyomására megindult népvándorlás új politikai válsághelyzetet idézett elő, mely a gazdasági nehézségek soha nem látott mértékűvé válásához vezetett. E feltételeknek megfelelően a későrómai társadalomban a latifundiumok birtokosai a korábbihoz képest még egyértelműbben a meghatározó vezető réteggé váltak, a lakosság alacsony helyzetű rétegei pedig egyre inkább a nagybirtokosoktól függő helyzetbe kerültek. A

növekvő gazdasági nehézségekkel, a késői antikvitás fokozódó társadalmi és politikai problémáival és ideológiái-vallási konfliktusaival a császári monarchia csak úgy tudott szembeszállni, hogy egyre erősödő hatalmi és központosító politikát folytatott, amelyhez azonban nagyméretű és költséges hatalmi apparátusra volt szükség. Ennek fenn tartását csak kényszerintézkedésekkel tudták megvalósítani (új adók, foglalkozások kötelező érvényű öröklése, röghözkötés, stb.), így az állam nemcsak a társadalom alsóbb rétegei számára vált egyre inkább „ellenség-gé”, de többé már a nagybirtokos rétegek érdekeit sem testesítette meg. A későrómai monarchia uralmi rendszerének megfelelően az egyes társadalmi csoportok tényleges helyzete, pozíciója sokkal inkább az uralkodóhoz fűződő viszonyukból adódott, mint a császárság első évszázadaiban, így új rangcsoportok, társadalmi kategóriák alakultak ki. A dominatus korában elmosódott a gyakorlati különbség szabadok és szolgák között, mivel maguk a szabadok kényszerültek a szolgasághoz sok szempontból hasonló helyzetbe. A társadalmi pozíció szempontjából a foglalkozások állam részéről kikényszerített örökletessége miatt nagymértékben megnőtt a személyes származás jelentősége. Ebből következően a *honestiores* rétege egyre heterogénebbé, rangok szerint tagolt társadalmi csoportokká vált, ahol meglehetősen különböző földbirtokviszonyok és hatalmi pozíciók párosultak. Ezzel szemben a *humiliores* egyre homogénebb népréteget kezdett jelenteni, amelynek egyes csoportjai a termelési és beszolgáltatási kötelezettség, a foglalkozási kényszer, az erős szociális függőség, szegénység és alacsony megbecsülés révén alapvetően közös jellemvonásokkal

rendelkeztek. A szerző szól a későrómai birodalomban elmélyülő társadalmi feszültségek miatt kirobbant társadalmi nyugtalanságok, mozgalmak különböző kiváltó okairól, lefolyásáról, jellegéről s eredménytelenségéről is, valamint a *patrocinium* révén megjelenő új függési formának a kialakulásáról és elterjedéséről, ami a monarchia szempontjából lényegesen súlyosabb következményekkel járt, mint az egyes felkelések és lázadások. Az adók emiatti gyakori kimaradása a hatalmi apparátus fenntartásához szükséges bevételi forrásokat veszélyeztette, s nem maradt más választás, minthogy ott emeljék az adóterheteket, ahol az uralmi rendszer még működött. Az államhatalom ellenőrzése alól a *foederati* minőségben a birodalomban letelepített barbár törzseknek juttatott földek is kikerültek. A barbárok befogadása szétrombolta az uralmi rendszer eddigi infrastruktúráját, de a *ius hospitalitas* elve alapján az egyes törzseknek juttatott javak, a földbirtok és a vagyon szükségyszerű újraelosztása nem rázta meg alapjaiban a római társadalmat, mivel a germánok társadalmi rendje igen sok szempontból megegyezett a későrómai társadaloméval, és nem kerültek ellentmondásba a későrómai társadalmi struktúrákkal. A római birodalom bukásával nem a fennálló társadalmi rend alapszerkezete változott meg, hanem egy elavult politikai rendszer omlott össze.

Az ókori Róma története iránt érdeklődők számára Alföldy Géza könyve sok új szempontú ismeretet kínál. Használatát gazdag jegyzetapparátus, tárgy- és névmutató segíti.

Pósán László